

مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها در پیشگیری زیان‌های ناشی از فعالیت‌های هسته‌ای صلح‌آمیز

صالح رضایی*

استادیار گروه حقوق بین‌الملل دانشگاه آزاد اسلامی واحد مراغه

(تاریخ دریافت: ۱۳۸۶/۷/۳ - تاریخ تصویب: ۱۳۸۶/۸/۲۴)

چکیده:

علی‌رغم اینکه حقوق بین‌الملل تعهدات عرفی و قراردادی را برای دولت‌ها در زمینه پیشگیری زیان‌های ناشی از فعالیت‌های هسته‌ای صلح‌آمیز مقرر کرده است، با وجود این، جامع نبودن این تعهدات و ماهیت غیر محکم آنها در عمل از پیشگیری موثر و کافی این زیان‌ها مانع شده است. وجود چنین تعهدات غیر محکم و غیر جامع طرح مسئولیت دولت‌هایی را که فعالیت‌های هسته‌ای صلح‌آمیز آنها موجب زیان‌های فرامرزی شده است با دشواری‌ها و محدودیت‌هایی مواجه می‌سازد. افق فناوری هسته‌ای صلح‌آمیز در جهان که بیانگر تمایل رو به افزایش دولت‌ها به سمت کاربردهای مختلف آن، به خصوص در زمینه تولید انرژی است، لزوم رفع سریع خلاءها و نارسایی‌های حقوقی در زمینه پیشگیری زیان‌های ناشی از فعالیت‌های هسته‌ای صلح‌آمیز را ضروری می‌نماید.

واژگان کلیدی:

حقوق بین‌الملل، فعالیت‌های هسته‌ای صلح‌آمیز، مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها، پیشگیری زیان‌های هسته‌ای.

مقدمه

استفاده صلح آمیز از علوم و فنون هسته‌ای (Peaceful Uses of Nuclear Science and Technology) از جمله حقوق شناخته شده دولت‌ها به شمار می‌آید (Ioannou, 1986, p. 29). تمامی دولت‌ها از این حق برخوردار شده‌اند که از این علوم و فنون به طور صلح آمیز در جهت رفاه، توسعه و پیشرفت اقتصادی و اجتماعی خود استفاده کرده، در تسهیل انتقال و انتشار بین‌المللی و جهانی آن همکاری نمایند (NPT, 1968, art. 4).^۱ حقوق بین‌الملل، این حق را بدون قید و شرط به دولت‌ها اعطاء نکرده و در مقابل آنها را متعهد کرده است که از تلاش برای بکارگیری دانش و فناوری هسته‌ای در جهت ساخت و تولید سلاح‌های اتمی امتناع ورزیده و به عنوان تضمین، فعالیت‌های هسته‌ای صلح آمیز خود را تحت نظارت و بازرسی‌های بین‌المللی قرار دهند (Ioannou, 1986, p. 383). با هدف برخوردار ساختن عملی دولت‌ها از چنین حق و اجرای چنین تعهدی بود که در سال ۱۹۵۷ آژانس بین‌المللی انرژی اتمی تأسیس شد (Fischer, 1997, pp. 243-252) تا از یک طرف به مسئولیت خطیر خود مبنی بر پیشگیری از انحراف فعالیت‌های هسته‌ای صلح آمیز دولت‌ها به اهداف نظامی و ساخت و تولید جنگ افزارهای اتمی عمل نماید و از طرف دیگر مزایا و منافع بی‌شمار علوم و فنون هسته‌ای صلح آمیز را در جهان انتشار و توسعه دهد.

علوم و فناوری هسته‌ای، علاوه بر اینکه خطر انحراف به اهداف و مصارف نظامی و تسلیحاتی در بردارد، خطرات و زیان‌های احتمالی دیگری را نیز شامل می‌شود. به عنوان مثال، انفجار یک نیروگاه هسته‌ای در نتیجه بلایای طبیعی یا اقدامات مسلحانه و تروریستی یا سهل‌انگاری و عدم حفاظت صحیح بهره بردار^۲ می‌تواند زیانی قابل ملاحظه را بر افراد و محیط زیست تحمیل نماید.

همین‌طور غرق شدن یک کشتی تجاری اتمی در دریا یا انفجار یک ماهواره هسته‌ای در

۱. علاوه بر معاهده منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای، معاهدات و اسناد بین‌المللی دیگری نیز حق دولت‌ها در استفاده صلح آمیز از علوم و فنون هسته‌ای را مورد تأیید و تأکید قرار داده‌اند که از جمله آنها می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

- Treaty for prohibition of Nuclear Weapons in latin America (1967) Art, 17:
- African Nuclear Weaponse free zone Treaty (1996) Art , 8.

۲. در این زمینه می‌توان به حادثه نیروگاه هسته‌ای در جزیره سه مایل ایالات متحده آمریکا به سال ۱۹۷۸ و حادثه نیروگاه هسته‌ای چرنوبیل در سال ۱۹۸۶ اشاره کرد. هر دو حادثه در نتیجه خطای انسانی اتفاق افتاد و تلفات و زیان‌هایی را ببار آورد. حادثه چرنوبیل، که اثرات آن به مراتب وسیع‌تر از حادثه جزیره سه مایل بود، علاوه بر وارد آوردن خسارات جانی، مالی و محیط زیستی در جمهوری اوکراین، خسارات مالی و جانی در دیگر کشورهای اروپایی را نیز موجب شد. برای آگاهی بیشتر از این حوادث و خسارات ناشی از آنها نک به:

"Three Mile Island Nuclear Accident" in Encyclopedia of wikipedia, published in <http://en.wikipedia.org>.

"Chernobyl Accident" Encyclopedia of wikipedia published in <http://en.wikipedia.org>.

فضا می‌تواند محیط زیست و سلامت بشر را به مخاطره اندازد. ساخت و راه اندازی یک نیروگاه هسته‌ای و یا استفاده از کشتی‌های حرکت کننده با سوخت اتمی و ماهواره‌های هسته‌ای از مصادیق فعالیت‌ها یا کاربردهای صلح آمیز هسته‌ای محسوب می‌شود و همانطور که اشاره شد، از حقوق مسلم و شناخته شده دولت‌ها به شمار می‌آید. حقوق بین‌الملل، نه تنها منعی برای انجام چنین فعالیت‌هایی قائل نشده، بلکه توسعه چنین فعالیت‌هایی (فعالیت‌های هسته‌ای صلح آمیز) در سراسر جهان را مورد تأکید قرار داده است. در چنین شرایط و وضعیتی سوالی که مطرح می‌شود این است که حقوق بین‌الملل در کنار به رسمیت شناختن حق تمامی دولت‌ها به استفاده صلح آمیز از علوم و فنون هسته‌ای چه تعهدات و مسئولیت‌هایی برای آنها در پیشگیری زیان ناشی از این کاربردها مقرر کرده است. این تعهدات و مسئولیت‌ها دارای چه ماهیت و حدودی بوده و تا چه میزان می‌توانند در عمل از بروز زیان‌های ناشی از فعالیت‌های هسته‌ای صلح آمیز جلوگیری کرده و خسارات وارده به زیان دیدگان را جبران نمایند؟

مقاله حاضر ضمن بررسی این موضوع که حق دولت‌ها در اعمال حقوق قانونی خود از جمله حق استفاده قانونی و صلح آمیز از اتم نامحدود نبوده، مسئولیت آنها در پیشگیری زیان‌های ناشی از فعالیت‌های هسته‌ای صلح آمیز و خلاءها و نارسایی این مسئولیت را مورد ملاحظه و ارزیابی قرار داده و با لحاظ افق تمایل دولت‌ها به استفاده گسترده‌تر از فناوری هسته‌ای به ویژه در تولید انرژی بر رفع چنین خلاءها و نارسایی‌ها تأکید کرده است.

گفتار اول) سیر ظهور و توسعه و تثبیت نظریه محدودیت‌ها دولت‌ها در اعمال

حقوق خود

«افراد در اعمال حقوقی قانونی خود نباید موجب اضرار به حقوق و منافع دیگران شوند (Sic Utere Tuo Ut Alienum Non laedas) (kiss,1984,p.1). این اصل از جمله اصول مسلم حقوقی محسوب می‌شود و امروزه تقریباً در تمامی نظام‌های حقوقی ملی پذیرفته شده است (بهرامی احمدی، ۱۳۷۷، ص ۳۶۷). ضرورت وجودی این اصل به ملزومات و نیازهای زندگی اجتماعی برمی‌گردد (کاتوزیان، ۱۳۶۲، ص ۲۱۹). اگر افراد حقوق خود را بدون توجه به حقوق و منافع دیگران اعمال نمایند نوعی بی‌نظمی در روابط بین آنها ایجاد شده و پایه‌های حیات اجتماعی متزلزل خواهد شد. آیا چنین اصلی در روابط فی مابین دولت‌ها و یا به عبارت دیگر در حقوق بین‌الملل نیز شکل گرفته است؟ آیا حقوق بین‌الملل دولت‌ها را به پیشگیری زیان ناشی از اعمال حقوق قانونی خود، از جمله حق استفاده صلح آمیز از علوم و فناوری هسته‌ای، ملزم کرده است؟ در شرایطی فعلی، اصل یاد شد، چه منزلت و ماهیتی در نظام حقوق بین‌المللی دارد؟ پاسخ به سؤالات فوق وضعیت فعلی مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها در پیشگیری زیان‌های

ناشی از فعالیت‌های هسته‌ای صلح آمیز را نیز روشن خواهد ساخت. ضرورت وجودی پیدایش این نظریه در حقوق بین‌الملل همانند ضرورت وجودی پیدایش آن در نظام‌های حقوقی ملی بوده است. اجتماع دولت‌ها و برقراری نظم نسبی در آن آنگاه می‌تواند تحقق یابد که اعضای این اجتماع (دولت‌ها) به نحوی حقوق خود را اعمال نمایند که موجب اضرار به دیگران نشود (kiss,1984,p.5). از آن هنگام که دولت‌ها چنین محدودیت در اعمال حقوق خود را پذیرفتند اجتماع دولت‌ها نیز شکل گرفت. کنفرانس ۱۶۴۸ وستفالی، با خلق اصولی چون تساوی حاکمیت‌ها و عدم دخالت دولت‌ها در امور یکدیگر به طور کلی قابلیت‌ها اعمال نظریه یاد شده در روابط فی ما بین دولت‌ها را مورد تصدیق قرار داد (Rial,1987,p.487).

توسعه فعالیت‌های اقتصادی و صنعتی در کشورها پس از انقلاب صنعتی، ضرورت اعمال و اجرای نظریه محدودیت دولت‌ها در اعمال حقوق یا مسئولیت آنها در پیشگیری زیان ناشی از اعمال حق خود را بیش از پیش ساخت (Yearbook of International law commission,1980,part 2,p.256). در دهه ۱۹۳۰، داوران رسیدگی کننده به اختلاف بین کانادا و ایالات متحده نظریه یاد شده را به عنوان اصلی قابل اعمال در روابط فی ما بین دولت‌ها تلقی کرده و چنین اظهار داشتند:

«... هیچ دولتی حق ندارد به نحوی از سرزمین خود استفاده کرده یا اجازه استفاده آن به دیگری را صادر نماید که موجب زیان به سرزمین، اموال و اشخاص دولت دیگر گردد...» (UNRIAA,vol.III,1949,p.3).

رأی دادگاه داوری در این قضیه برای نخستین بار یک اصل شناخته در نظام‌های حقوق ملی را به عرصه نظام حقوق بین‌الملل انتقال داده و قابلیت اعمال آن در روابط فی ما بین دولت‌ها را مورد تأیید قرار داد (Madders,1981,p.279). همین‌طور، رأی دادگاه در این قضیه زمینه‌های انتقال یا تبدیل فرضیه یا نظریه محدودیت دولت‌ها در اعمال حقوق قانونی خود به یک اصل حقوقی را فراهم آورد. بعدها، اصل اعلام شده توسط دادگاه داوری در قضیه کارخانه ذوب از سوی محاکم بین‌المللی قضایی و داوری در قضایا کانال کورفو (ICJ Reports,1949,p.22)، دریاچه لانو (RIAA,vol.XII,p.285)، و مشروعیت کاربرد سلاح‌های هسته‌ای (ICJ Reports,1996,p.29) مورد تأیید قرار گرفته و با عبارات دیگری تکرار شد. معاهدات و اسناد بین‌المللی دیگر نیز اصل یاد شده را در مقررات خود مورد تأیید و تأکید قرار دادند (Sands,1987,pp.13-14). در سال ۱۹۷۲، اعلامیه نهایی کنفرانس محیط زیست استکهلم اصل محدودیت دولت‌ها در اعمال حقوق یا مسئولیت آنها در پیشگیری زیان‌های ناشی از اعمال حقوق یا انجام فعالیت‌های قانونی خود را این چنین مورد تأیید قرار داد:

«دولت‌ها براساس منشور ملل متحد و اصول حقوق بین‌الملل دارای حق حاکمه مبنی بر بهره‌برداری از منابع خود به موجب سیاست‌های زیست‌محیطی شان می‌باشند و مسئولیت دارند تضمین کنند که فعالیت آنها در چارچوب صلاحیت و کنترل شان موجب خسارت به محیط زیست دیگر دولت‌ها یا مناطق فراتر از حدود صلاحیت ملی شان نگردد» (Stockholm Declaration, 1972, principle 21.)

بیست سال بعد، اعلامیه نهایی کنفرانس ریو راجع به محیط زیست و توسعه اصل مندرج در اعلامیه استکهلم را مورد تأیید و تأکید قرار داد. (Rio Declaration, 1992, principle 2.)

هر چند برخی از حقوق‌دانان اصل محدودیت دولت‌ها در اعمال حقوق قانونی یا مسئولیت آنها در پیشگیری زیان‌های ناشی از اعمال حق خود را رد کرده‌اند،^۱ با وجود این، این اصل امروز مورد قبول اکثریت حقوق‌دانان بین‌المللی است و همان‌طور که دیوان بین‌المللی دادگستری در قضیه مشروعیت کاربرد سلاح‌های اتمی اعلام کرده است بخشی از مجموعه حقوق بین‌المللی محیط زیست محسوب می‌شود (ICJ, Reports, 1996, p. 29).^۲

گفتار دوم) محتوی و ماهیت مسئولیت دولت‌ها در پیشگیری زیان‌های ناشی از اعمال حقوق خود

به لحاظ منابع حقوق بین‌الملل، تعهد یا مسئولیت دولت‌ها به پیشگیری زیان‌های ناشی از اعمال حقوق خود از جمله کدام یک از منابع حقوق بین‌المللی به حساب می‌آید؟ در این خصوص کمیسیون حقوق بین‌الملل اظهار داشته است، منابع یا مبانی تعهد دولت‌ها می‌تواند معاهده دو یا چند جانبه، عرف خاص یا عام و یا اصول پذیرفته شده ملل متحد باشد. در مواردی، تعهد دولت‌ها می‌تواند از منابع مختلف حقوق بین‌الملل (معاهدات، عرف، اصول

۱- دکترین Harmon (از کشور آمریکا) که ایالات متحده آمریکا تا سال ۱۹۶۰ پای بند آن بود، هرگونه محدودیت دولت‌ها در اعمال حقوق خود در استفاده غیر کشتیرانی از رودخانه‌ها را رد کرده است. نک به:

Yearbook of International Law Commission, 1980, Part II, P. 257.

همینطور، در دعوی آزمایشات هسته‌ای (استرالیا علیه فرانسه، ۱۹۷۳) قاضی Ignacio pinto در رأی مخالف خود، وجود هر نوع قاعده‌ای مبنی بر پیشگیری زیان ناشی از اعمال حقوق را رد کرده و اظهار داشت:

« به نظر من، در حال حاضر، و برای مدتی پس از این حقوق بین‌الملل یک حقوق در حال شکل‌گیری است و حقوقی است که، برخلاف حقوق داخلی، که در آن طیف احتمالی از مسئولیت می‌تواند به نحو دقیقی از قبل (apriori) تعیین گردد، متضمن مسئولیت پس از واقعه می‌باشد. هر دولت به هر نحوی که فکر می‌کند مناسب است می‌تواند در چارچوب حاکمیت خود اقدام کند. در صورت ورود خسارت یا زیان واقعی، پس از اثبات، آن دولت ملزم به پرداخت غرامت به دولت زیان دیده است. نک به:

Nuclear Test Case (Australia V. France) Dissenting Opinion of Judge Ignacio - Pinto, ICJ Reports, 1973.

کلی) ناشی شود. مواردی هم می‌تواند وجود داشته باشد که در آن تعهدات دولت‌ها صرفاً از یک منبع (به عنوان مثال معاهدات بین‌المللی) نشأت بگیرد (International Law Commission, Fifty Third Session, 2001, p.66). تعهد دولت‌ها به پیشگیری زیان ناشی از اعمال حقوق از جمله تعهداتی است که منابع یا مبانی آن مختلف و متعدد می‌باشد. امروزه این تعهد در معاهدات بین‌المللی مختلف تأیید و تکرار شده است. آراء محاکم بین‌المللی مختلف نیز موجودیت این تعهد را به عنوان یک اصل یا قاعده مورد تأیید قرار داده‌اند. همین‌طور، امروزه علی‌رغم برخی مخالفت‌ها (دانشگاه هاروارد، ۱۳۸۰، صص ۵۸-۶۰) عرفی بودن تعهد یاد شده از سوی اکثریت حقوقدانان بین‌المللی مورد تأیید واقع شده است (Barron, 1987, p.653).

آیا تعهد دولت‌ها به پیشگیری زیان ناشی از اعمال حقوق یا انجام فعالیت‌های ممنوع نشده تعهد قطعی و یا به بیان دیگر تعهد به نتیجه می‌باشد. به عبارت دیگر آیا دولت‌ها تحت هر شرایطی ملزم به پیشگیری زیان‌های ناشی از اعمال حقوق خود می‌باشند و اگر به هر عللی نتوانند مانع بروز زیان گردند تعهد خود را نقض نموده‌اند؟ طرح این سوال از این جهت مهم می‌نماید که تعیین نوع یا ماهیت یک تعهد بین‌المللی در تشخیص نقض این تعهد و به تبع آن طرح مسئولیت بین‌المللی دولت نقض کننده تعیین کننده می‌باشد (فیوضی، جلد ۱، ۱۳۷۱، ص ۶۷).

اساساً حقوق بین‌الملل عام اصل تعهد مطلق به پیشگیری زیان (No Harm Rule) ناشی از اعمال حق یا انجام فعالیت ممنوع نشده را تصدیق نمی‌کند. تعهد دولت‌ها به پیشگیری از زیان تعهد از نوع اعمال مراقبت‌های لازم (Due Diligence)^۱ یا به عبارت دیگر تعهد به وسیله است- (Commentaries to Draft Articles on prevention of Harm from Hazardous Activities), Adopted by ILC, 2001, P.391. بدین توضیح که دولت‌ها اساساً تا حد توان و امکانات خود ملزم به پیشگیری زیان ناشی از اعمال حقوق خود می‌باشند (Ibid, p.399). در ارزیابی ایفا یا عدم ایفای تعهد دولت‌ها به پیشگیری زیان ناشی از اعمال حق یا انجام فعالیت ممنوع نشده لازم است عواملی از قبیل وسعت فعالیت، مکان آن، شرایط آب و هوایی خاص و مواد بکار رفته در آن فعالیت مدنظر قرار گیرد. آنچه ممکن است در یک مقطع زمانی معیار اعمال مراقبت لازم تلقی شود در مقطع زمانی دیگر ممکن است چنین نشود (Ibid, p.396). پیشرفت‌های علمی و فنی می‌تواند در نحوه اعمال مراقبت‌های لازم موثر واقع شود. هر چند که در ایفای تعهد به اعمال مراقبت‌های مقتضی لازم است توانایی‌ها و امکانات متعهد در نظر گرفته شود، با وجود این، وضعیت امکانات و توان متعهد تحت هیچ شرایطی نمی‌تواند به طور مطلق متعهد را از تعهد خود معاف و مبرا سازد (Ibid, p.394). اعلامیه‌ای ۱۹۷۲ و ۱۹۹۲ استکهلم (اصل ۲۳) و ریو (اصل ۱۱) به صراحت ضرورت توجه به توان و امکانات دولت‌ها

۱- در خصوص این مفهوم نک به: "Due Diligence" in <http://wikipedia.org>.

در ایفای تعهدات خود در زمینه پیشگیری زیان ناشی اعمال حقوق یا انجام فعالیت قانونی را پذیرفته‌اند. کمیته محیط زیست سازمان همکاری و توسعه اقتصادی ماهیت تعهد به وسیله بودن تعهدات دولت‌ها مبنی بر پیشگیری زیان ناشی از اعمال حق را این چنین مورد تأیید قرار داده است:

«عرف مبتنی بر قاعده اعمال مراقبت لازم بر تمام دولت‌ها تحمیل شده است تا فعالیت‌هایی که در چارچوب صلاحیت آنها انجام می‌شود موجب زیان به محیط زیست دیگر دولت‌ها نشود» (OECD, Report by Environment Committee, 1984, p.4).

گفتار سوم) چگونگی پیشگیری زیان

اعمال حقوق زمینه‌های مختلف، از جمله اعمال حق استفاده صلح آمیز از علوم و فناوری هسته‌ای، را شامل می‌شود. ابزار و روش‌های پیشگیری زیان ناشی از اعمال حقوق همیشه و در همه زمینه‌ها یکسان نیست، هر چند که در مواردی می‌تواند همانندی‌هایی در چگونگی پیشگیری چنین زیان‌هایی وجود داشته باشد. حقوق بین‌الملل چگونگی پیشگیری زیان‌های ناشی از اعمال حقوق در هر یک از زمینه‌های مختلف را به توافقات و ترتیبات بعدی دولت‌های مربوط منوط کرده است. با وجود این، از اواخر دهه ۱۹۷۰، کمیسیون حقوق بین‌الملل سازمان ملل متحد سعی کرده است در قالب طرح مسئولیت بین‌المللی در قبال اعمالی که به لحاظ حقوق بین‌الملل منع نشده‌اند (International Liability for Injurious Consequences Arising out of Acts not prohibited by International Law) مقررات عامی را در خصوص چگونگی پیشگیری زیان‌های ناشی از اعمال حقوق یا انجام فعالیت‌های ممنوع نشده تهیه و تدوین نماید. در سال ۲۰۰۱ تلاش‌های کمیسیون در این زمینه به نتیجه رسید و بخش اول طرح یاد شده تحت عنوان «پیشگیری زیان ناشی از فعالیت‌های خطرناک ممنوع نشده» به تصویب نهایی کمیسیون رسید.^۱ پیش نویس طرح کمیسیون راجع به پیشگیری زیان ناشی از فعالیت‌های ممنوع نشده اساساً از مقررات معاهدات و کنوانسیون‌های بین‌المللی مختلف در زمینه پیشگیری زیان‌های ناشی از اعمال حقوق یا انجام فعالیت ممنوع نشده متأثر شده است (ILC Report, 2003, chapter, VI, pp.104-107).^۲

در این پیش نویس، کمیسیون تلاش کرده است با استناد به مقررات معاهدات و کنوانسیون‌های یاد شده و توسل به رویه قضایی بین‌المللی، قواعد و مقررات عامی را در زمینه

۱. متن بخش دوم طرح کمیسیون تحت عنوان پیش نویس اصول راجع به جبران خسارت در دست بررسی است.

۲. به عنوان مثال در این زمینه می‌توان به ماده ۱۶ پیش نویس ۲۰۰۱ راجع به پیشگیری اشاره کرد که از بند ۴ ماده ۲۸ کنوانسیون حقوق استفاده غیر کشتیرانی از آب راه‌های بین‌المللی اقتباس شده است.

چگونگی پیشگیری زیان‌های ناشی از تمام فعالیت‌های ممنوع نشده، تدوین و تصویب نماید (Gehring and Jachetenfuch, 1993, p.94).

براساس پیش نویس، اعطای مجوز (Authorization) به فعالیت ممنوع نشده از سوی دولت منشاء فعالیت اولین جزء از اجزاء پیشگیری زیان ناشی از فعالیت‌های ممنوع نشده محسوب می‌شود (ماده ۶). اعطای مجوز به این فعالیت‌ها حق و تکلیف دولت منشاء فعالیت ممنوع نشده محسوب می‌شود که از این طریق نظارت خود بر این فعالیت‌ها استقرار می‌بخشد (Commentaries to Draft Articles on prevention of ... 2001, PP. 339-400). تغییر و تحولات در چنین فعالیت‌هایی نیز باید با مجوز و نظارت دولت انجام پذیرد. شاید نظریه چنین تکلیفی بود که دیوان بین‌المللی دادگستری در قضیه کانال کورفو اعلام کرد که «فرض بر این است که هر دولتی از رویدادهای گوشه و کنار سرزمین خود آگاه است یا باید آگاه باشد» (ICJ Reports, 1949, P.44). تعهد دولت منشاء فعالیت به حصول اطمینان از ارزیابی خطرات (Assessment of Risk) ناشی از فعالیت (Draft Articles on prevention, Art, 7) و اعلام و اطلاع خطرات احتمالی ناشی از این ارزیابی به دولت یا دولت‌های به احتمال متأثر شونده (Ibid, Art, 8)، تعهد دولت‌های منشاء فعالیت و به احتمال متأثر شونده به تبادل اطلاعات (Ibid, Art, 12)، در مورد فعالیت‌های ممنوع نشده و اعلام زیان‌ها و خطرات احتمالی ناشی از این فعالیت‌ها به عموم (Ibid, Art, 13)، تعهد این دولت‌ها به تهیه و تدوین برنامه‌های آماده باش اضطراری (Emergency preparedness) (Ibid, Art, 16) و اطلاع وضعیت‌های اضطراری، ابزار و روش‌های دیگری است که پیش نویس در مورد پیشگیری زیان‌های ناشی از اعمال حقوق یا انجام فعالیت ممنوع نشده پیش بینی نموده است. همان‌طور که اشاره شد، منشاء این تعهدات در اغلب موارد معاهدات و موافقت‌نامه‌های بین‌المللی می‌باشد که کمیسیون سعی کرده است با بررسی‌ها و ارزیابی‌های استقرایی، قواعد کلی را در زمینه چگونگی پیشگیری زیان‌های ناشی از تمام فعالیت‌های ممنوع نشده، از جمله فعالیت‌های هسته‌ای صلح آمیز، استنتاج و تدوین نماید. در حال حاضر به لحاظ شکلی، پیش نویس ۲۰۰۱ کمیسیون راجع به پیشگیری به آن درجه از توسعه نرسیده است که از منابع حقوق بین‌الملل تلقی شده و بر دولت‌ها الزام‌آور باشد.^۱ این پیش نویس آخرین وضعیت حقوق بین‌الملل عام در زمینه چگونگی پیشگیری

۱. در خصوص اعتبار پیش نویس‌های کمیسیون حقوق بین‌الملل، نظر برخی از حقوقدانان این است که اعتبار حقوقی آنها همانند دکتترین یا نظریه حقوقدانان می‌باشد که براساس ماده ۳۸ اساسنامه دیوان بین‌المللی دادگستری از منابع فرعی حقوق بین‌الملل به شمار می‌آید. نک به:

Sir Francis, Vallat, "International Law Commission", Encyclopedia of public International law, Elsevier science publishers, B.V. 1986, PP. 188-189.

اعطای چنین اعتباری به پیش نویس‌های کمیسیون حقوق بین‌الملل با فلسفه وجودی و منزلتی که منشور سازمان ملل متحد به چنین نهادی اعطاء نموده است، سازگار نمی‌باشد.

زیان‌های ناشی از فعالیت‌های ممنوع شده، از جمله فعالیت‌های هسته‌ای صلح‌آمیز، محسوب می‌شود و تا زمانی که به یک سند الزام‌آور جهانی تبدیل نشده یا مقررات آن ماهیت عرفی جهانی پیدا نکرده است، نمی‌توان مدعی قواعد و مقررات بین‌المللی عام و الزام‌آور در زمینه چگونگی پیشگیری زیان‌های ناشی از فعالیت‌های ممنوع نشده، از جمله فعالیت‌های هسته‌ای صلح‌آمیز شد.^۱ تا آن زمان، این حقوق بین‌الملل قراردادی در زمینه‌های مختلف فعالیت‌های ممنوع نشده است که حاکم بر چگونگی پیشگیری زیان‌های ناشی از چنین فعالیت‌هایی می‌باشد.

گفتار چهارم) حقوق بین‌الملل قراردادی حاکم بر پیشگیری زیان‌های ناشی از فعالیت‌های هسته‌ای صلح‌آمیز

همان‌طوری که تاکنون بیان شد، حقوق بین‌الملل دولت‌ها را به طور کلی به پیشگیری زیان ناشی از اعمال حق یا انجام فعالیت ممنوع نشده متعهد و ملزم کرده و چگونگی این پیشگیری در زمینه‌های مختلف را به توافقات بعدی دولت‌ها موقوف کرده است. بدون این توافقات بعدی، ایفای تعهد کلی به پیشگیری از زیان در عمل ممکن و میسر نمی‌باشد. با کمی تسامح می‌توان رابطه بین این تعهد کلی و توافقات بعدی را به رابطه قانون و آیین نامه اجرای تشبیه نمود. هر چند که قانون به لحاظ حقوقی پس از طی تشریفات مقتضی الزام‌آور و دارای آثار حقوقی می‌باشد، اما در مواردی آثار آن تا زمان لازم‌الاجرا شدن آیین‌نامه اجرایی مربوط به تأخیر می‌افتد. تعهد کلی به پیشگیری از زیان هم به تنهایی و بدون توافقات و تریبات بعدی دولت‌ها مربوط نمی‌تواند آثار حقوقی (حداقل کامل) داشته و به لحاظ حقوقی و عملی زیان‌های ناشی از زمینه‌های مختلف فعالیت ممنوع نشده، از جمله فعالیت‌های هسته‌ای صلح‌آمیز، را پیشگیری نماید.^۲

۱. البته، همان‌طور که تاکنون نیز اشاره شد، ماده ۳ پیش‌نویس که مبنی بر تعهد کلی دولت‌ها به پیشگیری زیان ناشی از فعالیت‌های خطرناک ممنوع نشده می‌باشد ماهیت عرفی پیدا کرده و سوای از پیش‌نویس بر دولت‌ها الزام‌آور می‌باشد. نک به: Barron, 1987, p. 653.

۲. هر چند که در حادثه چرنوبیل عدم قبول مسئولیت از سوی اتحاد جماهیر شوروی، به غیر از دلایل حقوقی، می‌توانست دلایل دیگری نیز داشته باشد، اما فقدان مقررات بین‌المللی الزام‌آوری که صراحتاً این دولت را به پیشگیری زیان ناشی از فعالیت‌های هسته‌ای صلح‌آمیز ملزم نماید در عدم قبول این مسئولیت بی‌تأثیر نبوده است. در زمان وقوع حادثه (۱۹۸۶)، قاعده کلی تعهد دولت‌ها به پیشگیری زیان ناشی از فعالیت‌های ممنوع نشده شکل گرفته و قطعیت یافته بود و دولت شوروی به طور کلی به پیشگیری زیان ناشی از فعالیت‌های هسته‌ای صلح‌آمیز متعهد بوده است. با این وجود، از آنجا که این دولت تعهد مشخصی در خصوص چگونگی پیشگیری چنین زیان‌هایی را برعهده نگرفته بود، طرح مسئولیت بین‌المللی آن دولت به جهت نقض تعهدات خود با موانع و ابهامات حقوقی مواجه شد. در این خصوص نماینده دولت شوروی در نشست اضطراری آژانس بین‌المللی انرژی اتمی به تاریخ می ۱۹۸۶ اظهار داشت که دولت متبوع او هیچ معاهده یا کنوانسیونی را در زمینه پیشگیری زیان ناشی از حوادث هسته‌ای یا جبران آنها نپذیرفته است. بنابراین هیچ مسئولیتی را در این زمینه برعهده نمی‌گیرد.

حقوق بین‌الملل قراردادی به سه نحو یا شیوه تعهداتی را برای دولت‌ها در زمینه پیشگیری زیان‌های ناشی از فعالیت‌های هسته‌ای صلح آمیز پیش بینی کرده است: پیشگیری زیان از طریق ممنوعیت انجام اعمال معین در ارتباط با فعالیت‌های هسته‌ای صلح آمیز - پیشگیری زیان از طریق استقرار ایمنی در فعالیت‌های هسته‌ای صلح آمیز و پیشگیری زیان از طریق استقرار امنیت در فعالیت‌های هسته‌ای صلح آمیز. به بررسی مختصر این سه شیوه می‌پردازیم.

۱- ممنوعیت انجام اعمال معین در ارتباط با فعالیت‌های هسته‌ای صلح آمیز

تلاش حقوق بین‌الملل جهت ممنوعیت محدود یا جامع انفجارات هسته‌ای صلح آمیز را باید از جمله اقدامات این حقوق برای پیشگیری زیان ناشی از فعالیت‌های هسته‌ای صلح آمیز تلقی نمود. انفجارات هسته‌ای صلح آمیز، علی‌رغم اینکه مزایا و منافع برای بشر در زمینه‌هایی از قبیل حفر تونل‌ها و کانال‌های بزرگ، ساخت مخازن و انبارهای عظیم و تحریک بازیافت نفت در بردارد (Bidwai and Vanaik, 1996, p.27) متضمن خطرات و زیان‌هایی برای محیط و سلامت انسان‌ها نیز می‌باشد.

حقوق بین‌الملل ممنوعیت انفجارات هسته‌ای را به صورت کلی (اعم از انفجارات هسته‌ای صلح آمیز و انفجارات تسلیحات هسته‌ای) مورد توجه قرار داده است. اولین اقدام در این زمینه در سال ۱۹۵۹ و با انعقاد معاهده قاره جنوبگان، که انجام هر نوع انفجار هسته‌ای در این قاره را ممنوع کرد (ماده ۵)، آغاز شد. ۴ سال بعد معاهده منع پاره‌ای از آزمایشات هسته‌ای حوزه ممنوعیت انفجارات هسته‌ای را به جو، فضا و زیر آب توسعه و انجام انفجارات در اعماق زمین را به شرطی اجازه داده است که موجب نشت مواد رادیواکتیو نشود (ماده ۱). در سال ۱۹۶۸، معاهده منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای گام دیگری را در جهت ممنوعیت انفجارات هسته‌ای (البته به صورت تبعیض آمیز) برداشت و دولت‌های غیردارنده تسلیحات اتمی را از

بیانیه برخی از کشورهای اروپای در خصوص حادثه یاد شده نیز به خوبی بیانگر این است که تعهد کلی دولت‌ها به پیشگیری زیان به تنهایی نمی‌تواند مبنای حقوقی الزام دولت‌ها به چنین پیشگیری تلقی شود و توافقات بعدی میان دولت‌های ذیربط در هر زمینه خاص لازم و ضروری می‌باشد. در این خصوص بیانیه دولت سوئد (یکی از دولت‌های زیان‌دیده از حادثه) چنین اشعار داشته است:

«تا آنجایی که به حقوق بین‌المللی عرفی مربوط می‌شود، اصولی وجود دارد که می‌تواند برای تأیید دعوی علیه اتحاد جماهیر سوسیالیستی شوروی مورد استفاده قرار گیرد. با این وجود مسایل مورد بحث از نقطه نظر حقوقی و فنی پیچیده می‌باشد و بررسی دقیق را می‌طلبد.» نک به: P.Sands, *Op cit*, p.27.

دولت آلمان فدرال هم بیانیه‌ای مشابه سوئد صادر کرد. بیانیه دولت انگلستان هم اعلام کرد که دعوی را مطرح نمی‌کند ولی حق خود به طرح دعوی را حفظ می‌کند. این دولت بعدها اعلام کرد: «دولت اتحاد شوروی سوسیالیستی عضو هیچ کنوانسیون بین‌المللی در زمینه مسئولیت شخص ثالث در زمینه انرژی هسته‌ای نبوده و بنابراین تابع هیچ تعهد قراردادی مبنی بر پرداخت غرامت برای خسارات وارد شده به خارج از مرزهای ملی خود نمی‌باشد.»

دستیابی به ادوات انفجاری هسته‌ای و انفجار آنها منع کرد (UN blue Books (Series, vol, III, 1995, p.9).

در دهه‌های ۱۹۷۰ و ۱۹۸۰ تلاش‌های حقوقی بین‌المللی در سطح دو جانبه و منطقه‌ای جهت منع انفجارات هسته‌ای ادامه یافت و با فروپاشی نظام دو قطبی در دهه ۱۹۹۰ شرایط بین‌المللی برای انعقاد معاهده‌ای که انفجارات هسته‌ای را به صورت جامع منع نماید فراهم آمد. در پی این تحول، معاهده، منع جامع آزمایشات هسته‌ای در سال ۱۹۹۶ انعقاد یافت و براساس آن تمامی انفجارات هسته‌ای در تمامی نقاط جهان منع گردید.^۱ این معاهده در صورت لازم اجرا شدن، علاوه بر جلوگیری از اشاعه تسلیحات اتمی، تأثیری قابل ملاحظه در پیشگیری زیان‌های ناشی از انفجارات هسته‌ای خواهد داشت.

منع دفع (Dumping) و دفن (Disposal) پسمان‌های رادیواکتیو (Radioactive waste) بخش دیگری از تلاش حقوق بین‌الملل جهت پیشگیری زیان‌های ناشی از فعالیت‌های هسته‌ای صلح‌آمیز محسوب می‌شود. پسمان‌های رادیواکتیو نتیجه قهری فعالیت‌های هسته‌ای صلح‌آمیز بوده و متضمن زیان‌های قابل ملاحظه برای محیط زیست و سلامت انسانها می‌باشد. در این زمینه تلاش‌های حقوقی بین‌المللی با انعقاد کنوانسیون دریای آزاد (ماده ۲۵) در سال ۱۹۵۸ آغاز و با امضاء معاهدات مهم مانند کنوانسیون پیشگیری آلودگی دریایی از طریق دفع پسمان‌ها و دیگر مواد (معروف به کنوانسیون لندن ۱۹۷۲)^۲ و کنوانسیون‌های منطقه‌ای راروتونگا (ماده ۷) (۱۹۸۶)، بانکوک (ماده ۳) و پلیندا با (ماده ۷) تحکیم یافت. هر چند که امروزه در حوزه ممنوعیت دفع و دفن پسمان‌های رادیواکتیو تلاش‌های حقوقی قابل ملاحظه صورت گرفته است، اما هنوز خلاءها و نارسایی‌هایی باقی است که پیشگیری کامل زیان‌های ناشی از این پسمان‌ها را با مسایل و موانعی مواجه می‌سازد.^۳ حقوق بین‌الملل هنوز نتوانسته است دفع و دفن تمامی گونه‌های پسمان‌های رادیواکتیو در تمامی نقاط جهان که می‌تواند برای محیط زیست و سلامت انسان‌ها زیان آور باشد منع کرده و سازوکارهای نظارتی موثر برای آن پیش بینی نماید.

زیان‌های ناشی از حملات نظامی و مسلحانه علیه تاسیسات و مراکز هسته‌ای صلح‌آمیز نیز

۱. علی‌رغم اینکه تاکنون متجاوز از ۱۷۰ دولت این معاهده را امضاء نموده، لیکن هنوز لازم‌الاجرا نشده است.
 ۲. این کنوانسیون صرفاً دفع پسمان رادیواکتیو در دریاهای آزاد را منع نموده و دفن این مواد در بستر و زیر بستر دریای آزاد را ممنوع نکرده است.
 ۳. هر چند که به نظر نمی‌آید که دفع و دفن پسمان‌های رادیواکتیو در فضا با معاهده ۱۹۶۷ فضا سازگار باشد، اما به هر حال این معاهده صراحتاً چنین دفع و دفنی را منع ننموده است. فقدان چنین صراحتی موجب شده است که برخی از دانشمندان پرتاب پسمان‌های رادیواکتیو به فضا را به عنوان یکی از راه حل‌های رهایی از خطرات این مواد پیشنهاد نمایند. نک به: "Disposal in space: Risk", a Report by NNC Limited Company, August 2004, p.6 in www.corwm.org/uk.

یکی دیگر از زمینه‌های بروز زیان از فعالیت‌های هسته‌ای صلح آمیز می‌باشد. هر چند که تاکنون حقوق بین‌الملل اقداماتی را جهت منع حمله به چنین تاسیسات و مراکزی به عمل آورده است (Iamm, 2003, pp.29-30) با وجود این، هنوز سند جهانی الزام‌آوری که حملات مسلحانه و نظامی به تمامی مراکز و تاسیسات هسته‌ای صلح آمیز را هم در زمان صلح و هم جنگ منع نماید انعقاد نیافته است.^۱ در وضعیت فعلی حقوق بین‌الملل صرفاً حملات مسلحانه به نیروگاه‌های هسته‌ای در زمان مخاصمات بین‌المللی و غیر بین‌المللی را منع نموده و سایر تاسیسات هسته‌ای از قبیل مراکز غنی سازی سوخت هسته‌ای، تاسیسات باز فرآوری هسته‌ای و پسمانداری و مراکز تحقیقات هسته‌ای از شمول این ممنوعیت‌ها خارج می‌باشد. وجود چنین خلاءها و نارسایی‌هایی می‌تواند امکان حقوقی و عملی پیشگیری زیان‌های ناشی از فعالیت‌های هسته‌ای صلح آمیز را با محدودیت مواجه سازد.

۲- ایمن‌سازی فعالیت‌های هسته‌ای صلح آمیز

ایمن‌سازی فعالیت‌های هسته‌ای صلح آمیز مهم‌ترین ابزار پیشگیری زیان ناشی از چنین فعالیت‌هایی محسوب می‌شود (International Atomic Energy Agency, Safety Glossary, 2001). بین ایمنی و احتمال بروز زیان از فعالیت‌های هسته‌ای یک رابطه معکوس وجود دارد. بدین توضیح که هر اندازه که ایمنی فعالیت‌های هسته‌ای صلح آمیز بیشتر یا بالاتر باشد به همان اندازه زیان‌های ناشی از این فعالیت‌ها نیز کمتر یا پایین‌تر خواهد بود. اساساً در حقوق بین‌الملل موجود سه نوع نظام ایمنی هسته‌ای و تعهدات مرتبط با آن شکل گرفته است. نخستین نظام، نظام ایمنی اجباری مشروط می‌باشد که اساسنامه آژانس بین‌المللی انرژی اتمی مبدع آن می‌باشد. براساس این نظام دولت‌ها در صورتی متعهد به استقرار ایمنی در فعالیت‌های هسته‌ای صلح آمیز خود می‌باشند که تجهیزات و منابع فنی و مالی آن فعالیت‌ها از کمک‌های مستقیم یا به واسطه آژانس بین‌المللی انرژی اتمی فراهم آمده باشد (ماده ۶ اساسنامه). اگر چنین کمکی به اعضای آژانس اعطا نشود، آنها تعهدی به برقراری ایمنی در فعالیت‌های هسته‌ای خود ندارند.

دومین نظام، نظام ایمنی اجباری است. این نظام که در شرایط فعلی فقط در حوزه جامعه انرژی اتمی اروپا شکل گرفته است، دولت‌های عضو را به ایمن‌سازی فعالیت‌های هسته‌ای

۱. در حال حاضر تنها سند جامع و جهانی در این زمینه قطعنامه ۴۰۷ کنفرانس عمومی آژانس بین‌المللی انرژی اتمی است که اعتبار حقوقی آن همانند اعتبار حقوقی سایر قطعنامه‌های سازمان‌های بین‌المللی دولتی است. البته در بعد منطقه‌ای (معاهده ۱۹۹۶ پلیندبا، ماده ۱۱) و دو جانبه (موافقت‌نامه ۱۹۸۸ بین پاکستان و هند) ممنوعیت مطلق حملات مسلحانه به تاسیسات نظامی مورد پذیرفتن قرار گرفته است.

خود- خواه کمکی از سازمان‌های ذیربط دریافت نکنند یا نکنند- ملزم کرده است^۱. کمیسیون اروپا مسئولیت نظارت بر اجرای تعهدات دولت‌ها در این زمینه را بر عهده دارد. و نهایتاً سومین نظام، نظام ایمنی اختیاری است. براساس این نظام دولت‌ها الزامی به رعایت مقررات ایمنی سازمان‌های ذیربط در فعالیت‌های هسته‌ای خود را ندارد و ماهیت این مقررات صرفاً توصیه‌ای می‌باشد. نظام ایمنی اختیاری در حوزه کشورهای عضو سازمان توسعه و همکاری اقتصادی (Statute of OECD Nuclear Energy Agency, as Amended on 5 April, 1978, Art 8, Paras i, ii, iii امریکایی (Elbaradei et al, 1993, part, I, p. 17) شکل گرفته است.

حادثه ۱۹۸۶ نیروگاه چرنوبیل نقطه عطف در توجه حقوق بین‌الملل به ایمنی فعالیت هسته‌ای کشورها محسوب می‌شود. قبل از این تاریخ مقررات بین‌المللی آژانس در زمینه ایمنی فعالیت‌های هسته‌ای صلح‌آمیز اساساً مقررات توصیه‌ای بوده و صرفاً در برخی زمینه‌های محدود مقررات یا اسناد بین‌المللی الزامی شکل گرفته بود. این حادثه توجه دولت‌ها و حقوق بین‌الملل را به موضوع ایمنی هسته‌ای بیش از پیش نمود و به موضوع ایمنی هسته‌ای که تا آن زمان موضوعی اساساً ملی کشورها محسوب می‌شد، اهمیت بین‌المللی داد (Elbaradei, ibid, p. 17). در نتیجه این حادثه، ظرف مدت زمان نسبتاً کوتاهی اسناد بین‌المللی الزام آور در حوزه‌های اعلام فوری حوادث هسته‌ای و کمک‌رسانی در مواقع حوادث هسته‌ای، ایمنی نیروگاه‌های هسته‌ای (convention on Nuclear Safety) و ایمنی سوخت‌های مصرف شده و پسمان رادیواکتیو (Join Convention on Safety of Spent fuel and Radioactive Waste Management 1997) انعقاد یافته و به اجرا درآمد. هر چند که تأثیر این اسناد در توسعه حقوق بین‌الملل مربوط به ایمنی هسته‌ای را نمی‌توان انکار کرد، با این وجود حقوق بین‌الملل پس از حادثه چرنوبیل باز هم نتوانست برخی نارسایی‌ها و خلاءهای مهم مربوط به ایمنی فعالیت‌های هسته‌ای صلح‌آمیز را مرتفع نماید. حقوق بین‌الملل ایمنی هسته‌ای هنوز نتوانسته

۱. معاهده موسس جامعه انرژی اتمی اروپا (اوراتوم، ۱۹۵۷)، در فصل سوم از مقررات خود لزوم ایمن بودن فعالیت‌های هسته‌ای صلح‌آمیز دولت‌های عضو را مورد تأکید قرار داده است. این معاهده، به کمیسیون اروپا صلاحیت داده است که استانداردهای اساسی را در چارچوب جامعه جهت حفاظت و سلامت کارگران تأسیسات هسته‌ای و عموم در برابر تشعشعات یونساز وضع و به اجرا درآورد. دولت‌های عضو ملزم به تدوین مقررات ملی جهت اجرای این استاندارد می‌باشند. اگر فعالیت‌های هسته‌ای دولت‌ها متضمن آثار زیانبار احتمالی فرامرزی باشد آنها ملزم به گزارش آن به کمیسیون هستند. کمیسیون حق دسترسی و نظارت بر ایمنی فعالیت‌های هسته‌ای دولت‌ها را دارد. نک به:

Treaty of Rome (Eurertom, 1957), Chapter, III, Arts 30-40

مقررات ایمنی جامعه انرژی اتمی اروپا حکم قانون ملی لازم‌الاجرا را برای کشورهای عضو دارد و دیوان بین‌المللی دادگستری اروپا، به کرات در آراء خود بر این امر صحه گذاشته است. نک به:

Judgement in Case C.29, 99 of 10 December 2003, European Court Reports [2003], I.1112

۱- این سازمان در سال ۱۹۶۴ ایجاد شد و مقر آن در شهر قاهره می‌باشد. برای ملاحظه سند موسس این سازمان نگاه کنید به:

است در برخی از زمینه‌های فعالیت‌های هسته‌ای صلح آمیز، مانند فعالیت‌های راکتورهای تحقیقاتی هسته‌ای، فعالیت‌های تأسیسات غنی سازی و برخی زنجیره‌های چرخه سوخت هسته‌ای دولت‌ها را به برقراری ایمنی در آنها متعهد و ملزم نماید. همین‌طور این حقوق برخلاف حقوق بین‌الملل مربوط به جلوگیری از اشاعه سلاح‌های هسته‌ای، هنوز نتوانسته است نظام نظارتی موثر بر اجرای تعهدات بین‌المللی دولت‌ها در زمینه ایمنی فعالیت‌های هسته‌ای صلح آمیز ایجاد نماید.^۱

۳- برقراری امنیت در فعالیت‌های هسته‌ای صلح آمیز

استقرار امنیت در فعالیت‌های هسته‌ای صلح آمیز نیز یکی دیگر از روش‌های مهم پیشگیری زیان ناشی از چنین فعالیت‌ها می‌باشد. همانند ایمنی هسته‌ای، بین امنیت و زیان احتمالی ناشی از فعالیت‌های هسته‌ای صلح آمیز رابطه معکوس وجود دارد (Stoiber et al, 2003, p.52). امنیت بالا در این فعالیت‌ها می‌تواند احتمال بروز زیان از چنین فعالیت‌هایی را پایین آورد. دولت‌ها نسبت به امنیت فعالیت‌های هسته‌ای صلح آمیز خود حساسیت بیشتر به خرج داده و می‌دهند. نظر به این امر حقوق بین‌الملل به آهستگی و کمتر توانسته است وارد این حوزه شده و تعهدات بین‌المللی الزام آوری برای دولت‌ها پیش بینی نماید. حقوق بین‌الملل تا سال ۲۰۰۵ صرفاً توانسته بود در زمینه امنیت مواد هسته‌ای در جریان جابجایی بین‌المللی تعهدات الزام آوری را برای دولت‌ها پیش بینی نماید (IAEA GC/45, September 14, 2001).^۲ حادثه ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱، ضرورت توجه حقوق بین‌الملل به موضوع امنیت فعالیت‌های هسته‌ای صلح آمیز کشورها را بیشتر کرد (IAEA DG report to Board of Governors, 6 September 2005, p.5). این حادثه موجب شد که تلاش‌ها و اقدامات آژانس بین‌المللی انرژی اتمی برای برقراری امنیت در فعالیت‌های هسته‌ای صلح آمیز دولت‌ها بیشتر گردد. همین‌طور، این حادثه موجب

۱. معاهده منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای، آژانس بین‌المللی انرژی اتمی را مسئول نظارت بر فعالیت‌های هسته‌ای کشورهای به منظور جلوگیری از انحراف آنها به اهداف نظامی و ساخت تسلیحات اتمی نموده است. اما در مورد نظارت بر ایمنی فعالیت‌های هسته‌ای دولت‌ها جهت پیشگیری زیان ناشی از آنها چنین اختیاری به آژانس اعطاء نشده است. بعد از حادثه نیروگاه چرنوبیل، پیشنهادهای مبنی بر اعطای مسئولیت نظارتی به آژانس در زمینه ایمنی فعالیت‌های هسته‌ای ارائه گردید، اما مخالفت کشورهای هسته‌ای پیشرفته مانع از تبدیل این پیشنهادات به مقررات بین‌المللی الزام‌آور شد.

۲. تا این سال تنها سند بین‌المللی الزام‌آور در زمینه امنیت هسته‌ای کنوانسیون ۱۹۷۹ حفاظت فیزیکی از مواد هسته‌ای بود. این کنوانسیون دولت‌ها را صرفاً به حفاظت مواد هسته‌ای در جریان حمل و نقل بین‌المللی متعهد نموده است. در نتیجه اصلاحاتی که به کنوانسیون حفاظت فیزیکی در سپتامبر ۲۰۰۵ وارد شد، دولت‌ها، علاوه بر مواد هسته‌ای، به حفاظت فیزیکی تأسیسات هسته‌ای خود نیز متعهد شدند.

شد تعهدات بین‌المللی جدید برای دولت‌ها در حوزه امنیت تاسیسات هسته‌ای و مبارزه با فعالیت‌های تروریستی هسته‌ای (Welsh, 2005, p.3) شکل بگیرد. علی‌رغم این پیشرفت‌ها، در حوزه امنیت فعالیت‌های هسته‌ای صلح آمیز نیز، همانند حوزه ایمنی هسته‌ای، آژانس تاکنون از اختیارات اجرایی و نظارتی برخوردار نشده است که این را باید از نارسایی‌های حقوق بین‌الملل مربوط به امنیت فعالیت‌های هسته‌ای صلح آمیز و پیشگیری زیان از این فعالیت‌ها تلقی کرد.

نتیجه‌گیری

بررسی‌های این نوشته ما را به این نتیجه رهنمون شده است که حقوق بین‌الملل در کنار به رسمیت شناختن حق دولت‌ها به استفاده صلح آمیز از علوم و فناوری هسته‌ای، مسئولیت آنها در پیشگیری زیان‌های ناشی از اعمال چنین حقی را نیز مورد توجه و تایید قرار داده است. در این خصوص حقوق بین‌الملل عام به طور کلی دولت‌ها را ملزم کرده است که حقوق خود را به نحوی اعمال نمایند که موجب زیان دیگران نشوند. همان‌طوری که گفته شد، این تعهد یک تعهد کلی عرفی است و شامل تمامی زیان‌ها، از جمله زیان‌های ناشی از اعمال حق استفاده صلح آمیز از علوم و فناوری هسته‌ای، نیز می‌شود. حقوق بین‌الملل چگونگی پیشگیری این زیان‌ها در هر زمینه خاص را به توافقات بعدی دولت‌ها موکول کرده است. در حوزه علوم و فناوری هسته‌ای صلح آمیز، دولت‌ها با انعقاد معاهدات و کنوانسیون‌هایی در زمینه منع انفجارات هسته‌ای صلح آمیز، منع دفع و دفن پسمان‌های هسته‌ای و رادیواکتیو و ممنوعیت حملات نظامی و تروریستی به تاسیسات هسته‌ای صلح آمیز و ایمنی و امنیت فعالیت‌های هسته‌ای صلح آمیز گام‌هایی را در جهت اجرای تعهد کلی یاد شده و چگونگی پیشگیری زیان‌های ناشی از فعالیت‌های هسته‌ای صلح آمیز برداشته‌اند. نظر به این امر، امروزه می‌توان مدعی شد که نظام حقوقی خاصی (متشکل از تعهد کلی به پیشگیری زیان ناشی از اعمال حق و یک سلسله معاهدات و اسناد الزام‌آور در زمینه پیشگیری زیان ناشی از فعالیت‌های هسته‌ای صلح آمیز) در خصوص پیشگیری زیان‌های ناشی از فعالیت‌های هسته‌ای صلح آمیز شکل گرفته است که می‌تواند در عمل تا حدود قابل ملاحظه‌ای از بروز چنین زیان‌هایی پیشگیری نماید. اما در شرایط فعلی این نظام متضمن نواقص و نارسایی‌هایی می‌باشد که نظر به توسعه روز افزون فعالیت‌های هسته‌ای صلح آمیز در جهان رفع آنها لازم و ضروری می‌نماید. نخستین نارسایی به ماهیت تعهد کلی به پیشگیری زیان ناشی از اعمال حق برمی‌گردد. همان‌طور که گفته شده ماهیت این تعهد اعمال مراقبت لازم یا به عبارت دیگر تعهد به وسیله می‌باشد. بدین توضیح که دولت‌ها در حد توان و امکانات خود به پیشگیری از چنین زیان‌هایی

متعهد هستند و آنها متعهد نمی‌باشند که به طور قطع از این زیان‌ها جلوگیری نمایند. وجود چنین ماهیتی در این تعهد توجیحات عدم ایفای تعهد از سوی متعهدین را تسهیل و گسترده‌تر می‌کند.

نارسایی دوم این نظام به خلاءهای مقرراتی الزام آور در زمینه پیشگیری زیان‌های ناشی از فعالیت‌های هسته‌ای صلح آمیز برمی‌گردد. در زمینه پیشگیری این زیان‌ها، با اینکه معاهدات و اسناد الزام‌آوری تدوین و به اجرا گذاشته شده است، اما هنوز زمینه‌های دیگری از فعالیت‌های هسته‌ای صلح آمیز (فعالیت‌های هسته‌ای در کارخانه معدنکاری و آسیاب اورانیوم، تاسیسات تولید کیک زرد، کارخانه‌های تولید اورانیوم و تاسیسات غنی سازی و تولید سوخت هسته‌ای و راکتورهای تحقیقاتی هسته‌ای) وجود دارد که در مورد آنها اسناد بین‌المللی الزام‌آور، جهت پیشگیری از زیان انعقاد نیافته است. فقدان چنین اسناد الزام‌آوری پیشگیری مؤثر زیان‌های ناشی از فعالیت‌های هسته‌ای صلح آمیز را با محدودیت‌ها و موانعی مواجه می‌سازد.

تعهدات سست و غیرمحکم مندرج در معاهدات بین‌المللی مربوط به پیشگیری زیان‌های ناشی از فعالیت‌های هسته‌ای صلح آمیز و همین طور فقدان ساز و کار مناسب جهت نظارت بر اجرای این تعهدات، نارسایی دیگر نظام حقوقی فعلی حاکم بر پیشگیری زیان‌های ناشی از فعالیت‌های هسته‌ای صلح آمیز محسوب می‌شود. تعهدات مندرج در معاهدات مربوط به امنیت و ایمنی هسته‌ای، اساساً تعهدات از نوع وسیله می‌باشد و مرجعی بین‌المللی (آژانس بین‌المللی انرژی اتمی) برای نظارت بر اجرای آنها پیش بینی نشده است. برخلاف معاهده عدم اشاعه هسته‌ای، آژانس بین‌المللی انرژی اتمی مسئولیتی را در اجرای معاهدات ایمنی و امنیت هسته‌ای برعهده نگرفته است. این در حالی است که در بعد منطقه‌ای، کمیسیون اتحادیه اروپا نقش نظارتی بسیاری مؤثر را در اجرای معاهدات منطقه‌ای مربوط به ایمنی و امنیت هسته‌ای ایفاء می‌کند.

نارسایی و خلاءهای مسئولیت دولت‌ها در پیشگیری زیان‌های ناشی از فعالیت‌های هسته‌ای صلح آمیز مسئولیت آنها در جبران چنین زیان‌هایی رانیز تحت تاثیر قرار می‌دهد. هر چند که حقوق بین‌الملل مسئولیت دولت‌ها، طرح مسئولیت بین‌المللی دولت‌ها برای جبران چنین زیان‌هایی را بلامانع دانسته است، اما، نظریه شرایطی که این حقوق برای تحقق مسئولیت پیش بینی کرده است، طرح چنین مسئولیتی در عمل با محدودیت‌هایی مواجه می‌باشد که این امر به نوبت خود در مواردی رفع زیان از زیان‌دیده را ناممکن می‌سازد. براساس قواعد و مقررات این حقوق، شرط الزام دولت‌ها به جبران زیان‌های هسته‌ای، نقض تعهدات بین‌المللی مربوط از جانب این دولت‌ها و انتساب اعمال متخلفانه موجب نقض به آنها می‌باشد که تحقق آن نظر به وضعیت فعلی تعهدات بین‌المللی دولت‌ها در زمینه پیشگیری زیان‌های هسته‌ای به آسانی

ممکن نمی‌باشد. زیرا همان‌طور که بیان شد، هنوز در بسیاری از زمینه‌های فعالیت‌های هسته‌ای صلح‌آمیز، حقوق بین‌الملل دولت‌ها را به پیشگیری زیان ناشی از چنین فعالیت‌هایی متعهد ننموده است. همین‌طور، ماهیت تعهداتی که حقوق بین‌الملل در زمینه پیشگیری چنین زیان‌هایی برعهده دولت‌ها گذاشته است، در اغلب موارد به نحوی می‌باشد که اثبات نقض آنها از سوی دولت‌ها را با موانع و محدودیت مواجه می‌سازد. شاید به جهت وجود خلاها و نارسایی تعهدات دولت‌ها در پیشگیری زیان‌های هسته‌ای بوده است که دولت‌های زیان دیده از حادثه چرنوبیل نتوانستند به اسانی مسئولیت بین‌المللی دولت شوروی سابق را در ایراد خسارات به شهروندان و محیط زیست خود و الزام حقوقی آن به جبران چنین خساراتی را مطرح نمایند.

منابع و مأخذ

الف - فارسی

۱. بهرامی احمدی، حمید (۱۳۷۷) «سوء استفاده از حق»، تهران، انتشارات اطلاعات، تهران.
۲. برانلی، ایان، (۱۳۸۷) «حقوق بین‌الملل در واپسین سال‌های قرن بیستم»، ترجمه صالح رضائی، تهران، انتشارات وزارت امور خارجه.
۳. دانشگاه هاروارد، (۱۳۸۰) «حقوق بین‌الملل محیط زیست» ترجمه سید فصل ا... موسوی، انتشارات دانشگاه تهران.
۴. ضیائی بیگدلی، محمدرضا (۱۳۸۱) «حقوق بین‌الملل عمومی»، چاپ هفدهم، تهران انتشارات گنج دانش.
۵. کاتوزیان، ناصر (۱۳۶۲) «ضمان قهری، مسئولیت مدنی»، تهران کتابفروشی دهخدا.

ب - خارجی

- 1-Bidwai, Praful , and Vanaik , Achin (1996) "Testing Times: The Global Stake in a Nuclear Test Ban", Dog Hammerskyold Foudation .
- 2-Barron , J. (1987)"After Chernobyl : Liability for Nuclear Accident Under International law" , Columbia Journal of Transnational law.
- 3-Boyle , Alan(1990) et al. " Responsibility and International liability for Injurious Consequences of Acts Not prohibited by International law: A Necessary Distinction?" International and Comparative law Quarterly.
- 4- Crawford, James, et al . (2001)"The ILC Articles on Responsibility of states for Internationally Wrongful Acts : Completion of Second Reading" , European Journal of International law , vol. 12.
- 5- De la Fayette, Lois(1992) "Towards New Regime of State Responsibility for Nuclear Activities", Nuclear law Bulletin.
- 6-Elbaradei, Mohammed etal.,(1993) "International Law of Nuclear Energy: Basic Documents, Nijhoff Publishers.
- 7-Fischer David,(1997) "History of International Atomic Energy Agency, The First Forty years", printed by IAEA, Austria.
- 8-Gehring and Jachetenfuch(1993) , "Liability for Transboundary Environment Damage " , European Journal of International law .
- 9-Ioannou, Krateros(1986) , "Nuclear Energy, Peaceful Uses" , Encyclopedia of public International law, vol.9 , Elsevier Science publishers, the Netherland.
- 10- Kevin J. Madders Kevin J(1981) "Trail Smelter Arbitration", Encyclopedia of public International law, vol.II , North Holand publishing Company.

- 11- Karl , Zemanek , Karl,(1987) "**Responsibility of States: General Principles**", Encyclopedia of public International law , vol , 10 , Elsevier Science publishers.
- 12-Lamm, Vanda(2003) "**Protection of Civilian Nuclear Installations in Time of Armed Conflict**" Nuclear Law Bulletin, No.72.
- 13-Rautenbach , Johan , et al.(2006), "**Overview of International legal framework Governing** the Safe and peaceful Uses of Nuclear Energy: Some practical Steps in International Nuclear law in the Post Chernobyl period, jointly.
- 14- Ruiz , Arangio,(1962) "**Some International legal problems of Civil Uses of Nuclear Energy**", RDC. limited , Cambrige.
- 15--Sands, Philippe(1988) "**Chernobyl: Law and Communication**", Grotius publications
- 16-Stoiber,Carlton, et al (2003) "**Handbook on Nuclear Law**" Vienna, IAEA.
- 17- "**Treaty on Non – proliferation of Nuclear Weapons(NPT)** (1968)", UNTS, Vol. 729.
- 18-Vallat,Francis(1986) "**International Law Commission**", Encyclopedia of public International law , Elsevier science publishers,
- 19-B.,Ruiz , Arangio,(1962) "**Some International legal problems of Civil Uses of Nuclear Energy**", RDC.
- 20-Strohl , Pierre(1993) "**Risques des Utilization pacifique de Energie Atomique**, the Hague Accademy.
- 21-Gehring ,Thomas et al .(1993) "**Liability for Transboundary Environment Damage: Towards a General Liability Regime**" , European Journal of International Law.
- 22-,Rial , Castro (1987) "**States Sovereign Equality**", Encyclopedia of public International law, vol. 10, The Netherlands Elsevier Science publishers.